

University of Groningen

Kandidaatstelling op landelijk niveau

Voerman, Gerrit

Published in:
Politieke partijen

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2014

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (2014). Kandidaatstelling op landelijk niveau. In S. de Lange, M. Leyenaar, & P. de Jong (editors), *Politieke partijen: overbodig of nodig?* (blz. 45-62). Raad voor het Openbaar Bestuur.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Kandidaatstelling op landelijk niveau

Gerrit Voerman⁸

1 Inleiding

Een van de weinige functies waarop de politieke partij het alleenrecht heeft, is de kandidaatstelling. De partij is al lang niet meer de enige instantie die maatschappelijke desiderata in de politieke arena brengt; belangengroepen weten de weg naar Den Haag eenvoudig te vinden. De overheid en ook politici zelf hebben de partijen evenmin nodig om te weten wat er in de samenleving speelt; de media voorzien ruimschoots in die behoefte, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het grote aantal Kamervragen die zijn gebaseerd op berichtgeving in de kranten of op televisie. Desgewenst kan de regering zelf gerichte peilingen laten uitvoeren om meer over maatschappelijke problemen te weten te komen. De positie van de politieke partij als intermediair tussen staat en samenleving is dan ook bepaald niet meer exclusief van aard, voor zover ze dat overigens ooit is geweest. De partij heeft er gaandeweg allerlei concurrenten bij gekregen – zij het met uitzondering van de kandidaatstelling, waar zij nog altijd het monopolie lijkt te hebben.

Toch vallen ook bij dit prerogatief tegenwoordig kanttekeningen te plaatsen. Het alleenrecht van de politieke partij op de rekrutering en selectie begint af te brokkelen, in die zin dat het partijlidmaatschap in het kandidaatstellingsproces niet meer heilig is – zowel bij het vinden van de kandidaten (wat al langer het geval is) als bij hun aanwijzing (een recent fenomeen). Beide verschijnselen maken deel uit van het zich al langer voltrekkende proces van organisatorische ‘permeabilisering’ van de politieke partij, waarbij de eens zo strikte demarcatielijn tussen partij en maatschappij die uit het partijlidmaatschap voortvloeide, geleidelijk aan vervaagt (Bolleyer, 2009; Voerman, 2012). Als gevolg van de grofweg sinds het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw dalende ledentallen hebben nogal wat lokale partijafdelingen een tekort aan kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen, waardoor zij op betrekkelijk grote schaal niet-partijleden voor een plaats op de kandidatenlijst benaderen (Voerman & Boogers, 2011; Voerman & Van Schuur, 2011; zie ook de bijdrage van Marcel Boogers in deze bundel). Op landelijk niveau is dat tot nu toe een uitzondering gebleven: slechts zo nu en dan zijn voor de Tweede Kamerverkiezingen buitenstaanders gevraagd. Vanzelfsprekend dienen zij formeel nog wel lid te worden van de partij, wanneer zij hun kandidatuur aanvaarden.⁹

8 Prof. dr. Gerrit Voerman is als hoogleraar ontwikkeling en functioneren van het Nederlandse en Europese partijstelsel verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij geeft sinds 1989 leiding aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen.

9 Soms rekruteren partijen niet-partijleden ook als minister, zoals Pieter Winsemius door de VVD in 1982. In 2002 waren twee van de drie ministers van de LPF vlak voor hun aantreden lid geweest van een andere partij (PvdA en CDA), de derde was na zijn beëdiging zelfs nog korte tijd lid van een andere partij (VVD).

Dat niet-partijleden worden betrokken bij de aanwijzing van de kandidaten, is nog niet zo lang het geval. In de herfst van 2013 hebben in drie gemeenten PvdA-afdelingen de lijsttrekker voor de kandidatenlijst mede door niet-leden laten verkiezen, in zogeheten ‘brede voorverkiezingen’ of *primaries*. De European Green Party (EGP), waarbij GroenLinks is aangesloten, heeft niet-leden betrokken bij de aanwijzing van haar ‘kandidaten’ voor het voorzitterschap van de Europese Commissie. Primaries hebben daarmee in 2013 hun opwachting in de Nederlandse politiek gemaakt.

Deze voorzichtige en bescheiden introductie van primaries betekent niet dat er weinig van te verwachten valt. In andere West-Europese landen wordt er al gebruik van gemaakt en de lokale experimenten van de PvdA hebben als doel ermee ervaring op te doen voor de eerstvolgende verkiezingen voor de Tweede Kamer. Het is zeker niet uitgesloten dat in de toekomst meer partijen met primaries een volgende stap zullen maken in hun – na de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 begonnen – interne vernieuwingsproces, waarin de leden meer directe invloed hebben gekregen op onder meer de aanwijzing van de lijsttrekker. Deze mogelijke ontwikkeling van ‘gesloten’ voorverkiezingen binnen de partij naar ‘open’ voorverkiezingen waarin leden én niet-leden kunnen participeren, hangt samen met de voortdurende erosie van de maatschappelijke basis van de meeste partijen; door meer directe banden met hun kiezersaanhang te creëren zouden zij hun attractiviteit en legitimiteit kunnen vergroten.

In deze bijdrage zal eerst de ontwikkeling worden geschetst van de kandidaatstellingsprocedures in de Nederlandse politieke partijen (met de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 als belangrijk scharnierpunt). Daarbij komen ook de mogelijke risico’s van de grotere invloed van de leden dan wel de kiezers voor de partijorganisatie aan de orde. Enerzijds is – paradoxaal genoeg – een verdere personalisering en centralisering niet onwaarschijnlijk; anderzijds kunnen primaries het partijlidmaatschap ondermijnen waardoor de partij minder in plaats van meer aantrekkelijk wordt. Vervolgens zal kort worden ingegaan op de wijze waarop de partijen tegenwoordig hun landelijke kandidaten rekruteren. Tot slot zullen enkele aanbevelingen ten aanzien van de lijsttrekkerverkiezingen worden geformuleerd.¹⁰

2 Ontwikkeling kandidaatstellingsprocedure tot 2002

Kandidaten zijn van het grootste belang voor een partij, en dat geldt vooral voor haar lijsttrekker. Niet alleen met haar verkiezingsprogramma, maar ook – en tegenwoordig misschien wel meer – met haar lijstaanvoerder profileert een partij zich bij de verkiezingen ten opzichte van andere partijen.¹¹ Bovendien vormen de verkozen kandidaten na de verkiezingen de parlementaire fractie, waardoor zij in de periode tussen de verkiezingen in uiteenlopende mate het gezicht van de partij bepalen. Gezien het grote electorale belang is het dan ook niet verwonderlijk dat in veel partijen de partijleiding altijd grote invloed heeft gehad op de kandidaatstelling. Het selectieproces in de Nederlandse partijen was van oudsher centralistisch van aard, terwijl het zogeheten ‘selectoraat’

10 Deze bijdrage is deels gebaseerd op Hazan & Voerman, 2006, en Voerman, 2005 en 2012.

11 Overigens is het nog steeds de vraag hoe sterk de invloed is van de persoon van de lijsttrekker op het stemgedrag: zie voor een relativering bijvoorbeeld Van Holsteyn & Andeweg, 2008.

(de groep partijleden die de kandidaten aanwijst, zoals het congres, of alle leden) doorgaans weinig ‘inclusief’ was, dus beperkt – zo niet formeel, dan toch wel in de praktijk.

Lange tijd vond de aanwijzing van kandidaten voor de Tweede Kamerverkiezingen plaats op initiatief en onder toezicht van het landelijke partijbestuur. De politicoloog Ies Lipschits sprak in 1963 van een proces met uitgesproken ‘oligarchische tendenties’. De partijleden konden in de slotfase van de procedure formeel invloed uitoefenen over de volgorde van de kandidaten – meestal indirect, via afdelingsafgevaardigden op het partijcongres; soms direct, via een referendum. In de praktijk domineerde de partijleiding echter de kandidaatstelling (al dan niet samen met de regionale partijorganisaties), vooral omdat zij in de regel de bevoegdheid had de conceptkandidatenlijst op te stellen. Afwijkingen van dat advies in ledenraadplegingen of op congressen hieven elkaar niet zelden op en hadden dus meestal een beperkt effect op de definitieve kandidatenvolgorde (tenzij er sprake was van een gecoördineerde voorkeursactie voor een bepaalde kandidaat). De facto was de invloed van het partijbestuur op de samenstelling van de lijsten in elk geval aanzienlijk (Koole, 1992, p. 281-303).

In de jaren zestig zou in deze centraal geregisseerde kandidaatstellingswijze verandering optreden. Met de geest van democratisering en participatie kwam een proces van decentralisatie binnen de politieke partijen op gang. In een aantal partijen versterkten de regionale partijorganisaties hun positie in de kandidaatstellingsprocedure, ten koste van de centrale partij-instanties. Deze decentralisatie betekende echter bepaald geen democratisering in de zin dat het partijlid meer directe invloed in het selectieproces kreeg. In de PvdA en de KVP leverde het individuele partijlid zelfs formeel een zeggenschap in, doordat de in reglementen vastgelegde ledenraadplegingen werden afgeschaft – het selectoraat van deze partijen werd hierdoor ingeperkt.

Aan het begin van de jaren negentig trad er opnieuw een wijziging op. Met name in de VVD en in mindere mate in de PvdA drong de partijleiding de invloed van de regio's in de kandidaatstellingsprocedure terug door het uit afdelingsafgevaardigden bestaande partijcongres het laatste woord te geven (Koole, 1992, p. 303-305). Sinds die tijd hanteren de meeste partijen in essentie de volgende selectieprocedure (Lucardie & Voerman, 2004, p. 79-95). Het partijbestuur roept leden op te solliciteren naar een plaats op de kandidatenlijst. Tegelijkertijd stelt het een speciale commissie in, die aan de hand van door het bestuur opgestelde criteria de aangemelde kandidaten selecteert. Deze commissie brengt een advies uit aan het partijbestuur, dat vervolgens – soms na consultatie van de regionale partijorganisaties – een conceptkandidatenlijst opstelt. Dit ontwerp wordt aan de achterban voorgelegd, die dan de definitieve volgorde bepaalt – bij de PvdA, de SP, de VVD alsmede het GPV en de RPF (vanaf 2000 samengegaan in de ChristenUnie) een uit afdelingsafgevaardigden bestaand partijcongres, in het geval van het CDA de leden in de afdelingen, waarbij de stem van leden in grotere afdelingen zwaarder telt dan die in kleinere (Lucardie & Voerman, 2004, p. 80-95).¹² Bij twee partijen wijkt de kandidaatstelling in deze periode fundamenteel af van het hierboven beschreven model van indirecte of gewogen ledenvloed. In GroenLinks verkoos de partijraad

12 Soms geldt voor de aanwijzing van de lijsttrekker een aparte procedure, die echter niet veel afwijkt van de hier geschetste wijze.

op voorstel van het partijbestuur een onafhankelijke kandidatencommissie, die een advieslijst voorlegt aan het partijcongres. Het congres, waarop sinds 1995 alle aanwezige partijleden stemrecht hebben, stelt vervolgens de definitieve lijstvolgorde vast. In D66 wijst het partijcongres, waarop eveneens alle partijleden mogen stemmen, de lijsttrekker aan. Daarnaast kunnen alle partijleden zich in een schriftelijk referendum uitspreken over de kandidatenlijst ('one member, one vote'). Om te voorkomen dat de fractie eenzijdig van samenstelling zou zijn, stelt het partijcongres een onafhankelijke 'stemadviescommissie' in, die een rangorde aanbrengt. De aanbevelingen van deze commissie wegen in de praktijk zwaar; doorgaans verandert er maar weinig in de volgorde.

3 Ontwikkeling kandidaatstellingsprocedure na 2002

Afgezien van D66 en GroenLinks werd tot aan het begin van deze eeuw in de meeste Nederlandse politieke partijen de advieskandidatenlijst als regel altijd op het hoogste partijniveau opgesteld, waarna de leden indirect hun oordeel konden geven. Deze dominante positie van de partijtopy en de gebrekkige daadwerkelijke invloed van de achterban riep in toenemende mate verzet op, zo bleek in de interne discussies die binnen verschillende partijen losbarstten na zware verkiezingsnederlagen (het CDA in 1994 en 2010; de PvdA, de VVD en ook D66 in 2002, GroenLinks in 2004). Gevolg was dat vaak, zij het in uiteenlopende mate, de rechtstreekse zeggenschap van de leden in het selectieproces werd vergroot (Voerman, 2005; zie tabel 1). Dit gebeurde overigens later dan in nabije landen als Engeland, Duitsland en België (Scharrow, 1999).

Het CDA voerde in 2003 het ledencongres in (waarop alle leden aanwezig kunnen zijn en spreken- en stemrecht hebben), dat onder meer de lijsttrekker diende aan te wijzen. Daarbij werd gestreefd naar een meervoudige voordracht, zodat de leden echt iets te kiezen zouden hebben. In de periode dat Jan Peter Balkenende partijleider en premier was kwam het daar niet van: bij de Kamerverkiezingen van 2006 en 2010 was hij de enige kandidaat. In het voorjaar van 2012, na de val van het eerste kabinet-Rutte, ging het CDA over tot de introductie van directe lijsttrekkersverkiezingen of -referendum.

In de PvdA werd in 2002 het lijsttrekkersreferendum geïntroduceerd. De opstelling van de rest van de kandidatenlijst bleef voorbehouden aan het congres, bestaande uit afdelingsafgevaardigden. In 2009 kregen individuele leden op het congres wat meer directe invloed, maar niet wat betreft de kandidaatstelling: dat bleef het exclusieve recht van de gedelegeerden.¹³ De VVD maakte het in 2003 haar leden mogelijk in een schriftelijke of elektronische stemming de kandidatenlijst vast te stellen, waarbij er voor de lijsttrekker aparte verkiezingen worden gehouden. GroenLinks voerde het lijsttrekkersreferendum in 2005 in – voor de tweede keer overigens, na de nederlaag bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 had de partij deze procedure afgeschaft. Ook D66 ging in 2006 over op directe lijsttrekkersverkiezingen. De partijleden konden thuis én op het ledencongres hun voorkeur

13 De stemverhouding tussen afgevaardigden en individuele leden werd vastgelegd in een vast stempercentage, te weten 75 procent voor de afgevaardigden (van afdelingen) en 25 procent voor de individuele leden.

kenbaar maken. Een jaar later werd in de reglementen vastgelegd dat de lijsttrekker op het congres of door de leden wordt verkozen. 'In de praktijk komt dit erop neer dat de lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen door alle leden gekozen zal worden' (Van der Land, 2012, p. 285).

Tabel 1. Selectoraat-kandidaatstelling verkiezingen Tweede Kamer en Europees Parlement

	Periode vóór 15 mei 2002		Anno 2014		Mate van inclusiviteit (+++) exclusiviteit (---) (2014)
	Lijsttrekker	Kandidatenlijst	Lijsttrekker	Kandidatenlijst	
VVD	Afgevaardigdencongres	Afgevaardigdencongres	Leden-referendum (2003)	Leden-referendum (2003)	+++ / +++
D66	Ledencongres	Leden-referendum; stemadvies-commissie	Leden-referendum (de facto 2006, formeel 2007)	Leden-referendum	+++ / +++
Groen-Links	Ledencongres	Ledencongres	Leden-referendum (2005)	Ledencongres	+++ / +--
CDA	Afgevaardigdencongres	Leden (in afdelingen)	Leden-referendum (2012)	Leden (in afdelingen)	+++ / +--
PvdA	Afgevaardigdencongres	Afgevaardigdencongres	Leden-referendum (2002)	Afgevaardigdencongres	+++ / +--
PvdD*)	-	-	Ledencongres (2002)	Ledencongres (2002)	++- / ++-
SP	Afgevaardigdencongres	Afgevaardigdencongres	Afgevaardigdencongres	Afgevaardigdencongres	++- / +--
Christen-Unie	Afgevaardigdencongres	Afgevaardigdencongres	Afgevaardigdencongres	Afgevaardigdencongres	++- / +--
SGP	Afgevaardigdencongres	Leden in de afdelingen; partijbestuur	Afgevaardigdencongres	Partijbestuur; adviserende rol leden in de afdelingen	++- / ---
PVV**))	-	-	Partijleider (2006)	Partijleider (2006)	--- / ---

N.B.: de na mei 2002 doorgevoerde, meest recente organisatorische wijzigingen zijn gecursiveerd.

*) De Partij voor de Dieren (PvdD) is op 28 oktober 2002 opgericht.

**) De Partij Voor de Vrijheid (PVV) is op 22 februari 2006 opgericht.

Al met al is aan het begin van de 21ste eeuw in de meeste Nederlandse politieke partijen de kandidaatstellingsprocedure, in het bijzonder die voor de lijsttrekkers, gedecentraliseerd en het selectoraat aanzienlijk uitgebreid: veelal beslissen de leden formeel over de aanwijzing van de eerste kandidaat. Tabel 1 geeft een overzicht van de veranderingen, waarbij de volgorde van de partijen is gebaseerd op de aard van het selectoraat, variërend van inclusief en open (boven), in het geval alle leden kunnen participeren (alle kiezers is ook denkbaar, maar zover is tot nu toe geen enkele partij in Nederland voor de Tweede Kamerverkiezingen gegaan), tot exclusief en gesloten (onder), wanneer de aanwijzing is voorbehouden aan het partijbestuur of alleen de partijleider (Hazan & Voerman, 2006, p. 148-149; Kenig, 2009, p. 3-4). Bij deze rangschikking is niet alleen gekeken naar de letter van de procedure, maar ook naar de praktijk: een ledenreferendum waarin ieder partijlid thuis (digitaal of per post) zijn stem kan uitbrengen, wordt feitelijk als inclusiever beschouwd dan een ledencongres waar ieder partijlid weliswaar eveneens stemrecht heeft maar waarvoor dat lid vaak eerst wel een reis moet maken.

Tabel 1 laat zien dat D66, GroenLinks en in meer bescheiden mate het CDA hun ledenaanhang al (veel) eerder in uiteenlopende mate directe participatiemogelijkheden boden. In de periode na de Kamerverkiezingen van 2002 kregen de leden van de PvdA en de VVD eveneens formeel meer zeggenschap, terwijl die van de leden van het CDA, GroenLinks en D66 werd uitgebreid. De in oktober 2002 opgerichte Partij voor de Dieren (PvdD) heeft eveneens een ledencongres. Alleen de Christen-Unie, SGP en SP kennen anno 2014 nog het getrapte model met indirecte ledeninvloed. De PVV telt geen leden, voor zover bekend bepaalt partijleider Geert Wilders wie er op welke plaats op de kandidatenlijst komt (De Lange & Art, 2011, p. 1242-1244; Vossen, 2013, p. 204-207). In geen enkele andere partij is het kandidaatstellingsproces zo centralistisch en het selectoraat zo exclusief (namelijk één persoon).

Sinds 2002 kregen de partijleden aldus meer mogelijkheden aan de besluitvorming in hun partij deel te nemen. Zij maakten daar in wisselende aantallen gebruik van, variërend van nog geen 2 procent bij sommige partijcongressen tot 74 procent bij de verkiezing van de lijsttrekker van de VVD bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2006 (Lucardie & Voerman, 2011). De veranderingen in het kandidaatstellingsproces in de meeste partijen betekenen niet per definitie dat de vroegere, in de praktijk dominante positie van de partijtop geheel verdwenen is. In sommige partijen oefent de partijleiding in de voorbereidende fase nog altijd een zekere in-vloed uit, met name doordat zij kandidaten voor de lijsttrekkerverkiezingen kan voordragen of (formeel of feitelijk) kan selecteren. Ook bij de aanwijzing van de overige kandidaten op de kandidatenlijst kan van haar advies een sturende werking uitgaan. In het uiterst democratisch opgezette D66 bijvoorbeeld wordt een stemadvies opgesteld door slechts drie personen: de lijsttrekker, de partijvoorzitter en de voorzitter van de zogeheten Talentencommissie. Een in bepaalde mate coördinerende en regisserende rol van de partijtop is echter zeker niet overbodig, teneinde de grotere betrokkenheid en zeggenschap van de partijleden in de kandidaatstellingsprocedure te kunnen verenigen met de noodzaak van de vorming van een slagvaardige en evenwichtig samengestelde fractie na de Kamerverkiezingen (wat betreft sekse, regionale herkomst, deskundigheid en dergelijke).

4 Mogelijke gevolgen van grotere ledeninvloed

De gevolgen van de 'empowerment' van de leden voor de partijorganisatie en meer in het bijzonder de interne machtsverhoudingen zijn niet eenduidig. Systematisch onderzoek ontbreekt nog, niet alleen in Nederland, maar ook internationaal (Voerman, 2005, p. 235-237; Lucardie & Voerman, 2011, p. 198-199). Duidelijk is wel dat het middenkader, dat in het oude getrapte model als intermediaire structuur zowel in organisatorisch als politiek opzicht een cruciale rol speelde, formeel een flinke stap terug heeft moeten doen. De partijactivisten vormden de organisatorische ruggengraat van de partij en bepaalden in belangrijke mate – door hun deelname aan afgevaardigdencongressen – haar politieke opstelling, ideologische visie en personele gezicht. Als gevolg van de interne democratisering boetten zij behoorlijk aan politieke invloed in. Dat kan hun de motivatie kan ontnemen om zich voor de partij in te zetten, met alle gevolgen van dien voor het functioneren van de partijorganisatie (Wiesendahl, 1997, p. 376-377). Mochten actieve leden hierdoor afhaken – en dat is nog weinig onderzocht – dan zouden tegelijk ook vele contacten tussen de partij en de samenleving verdwijnen. Actieve partijleden vormen immers waardevol sociaal kapitaal voor de partijen, aangezien zij midden in het maatschappelijke leven staan (Van Holsteyn, Koole & Elkind, 2002).

Het lijkt een paradox, maar volgens sommige politicologen zijn de leden er evenmin invloedrijker op geworden (Wiesendahl, 2006). In plaats van hun positie zou die van de partijtopy juist zijn versterkt, omdat die nu rechtstreeks, over het hoofd van het politiek meer geprofileerde, beter geïnformeerde en goed georganiseerde middenkader heen, een beroep kan doen op de geatomiseerde en groten-deels inactieve ledenaanhang. Het doorsnee-partijlid zou minder radicaal zijn, volgzamer en minder dan het middenkader in staat de partijleiding tegenspel te bieden, wat het voor de laatste makkelijker maakt haar zin op een formeel democratisch gelegitimeerde wijze door te zetten (Katz & Mair, 2009, p. 759).

Daarentegen kan ook worden gesteld dat de partijleden wél machtiger zijn geworden, omdat de regiefunctie van de partijtopy in het rekruterings- en besluitvormingsproces zou zijn verzwakt. In theorie zijn beide scenario's plausibel; de praktijk zal mede afhangen van de wijze waarop de ledenparticipatie formeel geregeld is. In de kandidaatstellingsprocessen in de Nederlandse partijen, waar de partijleiding na mogelijke initiële bemoeienis bij de voordracht en selectie van kandidaten bij de eigenlijke lijsttrekkersverkiezingen op afstand staat, is de onvoorspelbaarheid aanzienlijk toegenomen – zoals bijvoorbeeld de verkiezingen in de VVD en in D66 in 2006 goed lieten zien, toen de verschillen in stijl tussen de eerste en tweede kandidaat (Mark Rutte versus Rita Verdonk, respectievelijk Alexander Pechtold versus Lousewies van der Laan) behoorlijk groot waren, en het verschil in stemmen miniem.

Overigens blijkt uit internationaal onderzoek dat de kansen voor kandidaten die niet uit de partij-elite afkomstig zijn, er in interne ledenverkiezingen (en ook in primaries) vaak groter op worden (LeDuc, 2001). In Nederland werd dat zichtbaar bij de verkiezing van de relatieve nieuwkomer Wouter Bos door de leden van de PvdA in 2002, waarbij hij onder anderen Jeltje van Nieuwenhoven (voorzitter van de Tweede Kamerfractie) achter zich liet. De goede uitslag van outsider Verdonk in 2006 en de verrassende tweede plaats van grote onbekende Mona Keijzer

achter winnaar Sybrand van Haersma Buma in de lijsttrekkersverkiezingen van het CDA in 2012, duiden hier ook op. De machtsverhouding tussen de leden en de partijleiding kan dus op dit punt wat meer in het voordeel van de basis veranderen. De voorbeelden van de VVD en D66 in 2006 laten overigens ook zien dat interne verkiezingen tot grote verdeeldheid in de partij kunnen leiden of bestaande tegenstellingen kunnen blootleggen, en dus de organisatorische cohesie zwaar onder druk kunnen zetten, met als mogelijk gevolg een 'de-legitimering' van de partij, waarbij leden en kiezers zich van hun partij afkeren.

Meer overeenstemming onder politicologen bestaat er over een ander effect van de interne democratisering, namelijk de potentiële vergroting van de autonomie van de direct door de leden verkozen lijsttrekker annex partijleider tegenover partijorganen als partijbestuur, congres en de fractie zelf (Sandri & Seddone, 2012). Zo zei Bos na zijn verkiezing tot PvdA-leider in een interview: *'Ik ben direct gekozen door de leden. Dat geeft me een veel groter mandaat om me onafhankelijk op te stellen tegenover het partijkader'* (Van Westerloo, 2003, p. 10). De nadruk in de partij kan zo verschuiven van inhoud naar persoon (Tromp, 2003). Daarbij dient echter eveneens te worden opgemerkt dat de leden de partijleider in een referendum ook kunnen corrigeren: de PvdA-leden stemden bijvoorbeeld in een ledenraadpleging de keuze van partijleider Bos voor een direct gekozen burgemeester weg.

5 Primaries

Inmiddels lijkt een volgende fase in de evolutie van de kandidaatstelling zich af te tekenen. De PvdA denkt er serieus over na om de tanende maatschappelijke legitimiteit van de politieke partij op te vijzelen door de invoering van primaries, waarmee het selectoraat voor de verkiezing van de lijsttrekker wordt uitgebreid met sympathiserende niet-leden.

In de Nederlandse politiek was D66 de eerste partij die een wel heel voorzichtige stap in die richting zette. Na de verkiezingsnederlaag in 2002 bezon deze partij zich op een manier om sympathisanten meer bij de partij te betrekken. *'Overkoepelend moet D66 een partij voor leden én niet-leden zijn'*, zo meende partijvoorzitter Gerard Schouw (Van de Vijver, 2002, p. 12). De kandidaatstellingsprocedure werd enigszins in deze lijn aangepast. De stemadviescommissie maakte plaats voor een systeem waarbij leden én niet-leden in voorverkiezingen de voorlopige rangorde van de kandidatenlijst vanaf plaats twee kon vaststellen. Deze fungeerde als zodanig als een stemadvies voor de leden, die vervolgens de definitieve volgorde konden bepalen. Bij de kandidaatstelling voor de Europese verkiezingen van 2004 werd met de nieuwe werkwijze geëxperimenteerd. In totaal namen slechts tweehonderd leden en niet-leden aan de voorverkiezingen deel. Het D66-bestuur besloot er daarna van af te zien, omdat het meende dat de kandidaten slechts oppervlakkig beoordeeld zouden kunnen worden. Ook zou de nieuwe procedure te makkelijk tot misbruik leiden: sommige kandidaten hadden hun achterban opgetrommeld om op een hoge plaats te komen (Van der Land, 2012, p. 101).

Nadat dit experiment van de baan was, duurde het tot de herfst van 2013 voordat de primary weer opdook in de Nederlandse politiek, dit keer bij GroenLinks. Als lid van de European Green Party (EGP), waarbij een aantal groene partijen uit de Europese Unie zijn aangesloten, werkte GroenLinks

mee aan de door de europartij georganiseerde voorverkiezingen binnen de EU om de twee 'top-kandidaten' (een man en een vrouw) van de EGP aan te wijzen die in de campagne voor de Europese verkiezingen een prominente rol moeten gaan spelen. Hun kandidatuur is echter in de eerste plaats bedoeld voor het voorzitterschap van de Europese Commissie; de opvolging van de huidige Commissievoorzitter Barroso is in de herfst van dit jaar voorzien.¹⁴ Iedereen die 16 jaar of ouder is en instemt met de waarden en doelstellingen van de EGP kon eenmaal stemmen in de zogeheten 'Green Primary'. Uiteindelijk werden er bijna 23.000 stemmen uitgebracht, wat gezien het inwonertal van de Europese Unie (ruim 500 miljoen) toch geen succes kan worden genoemd.

Zowel de primaries van D66 (als die tenminste deze aanduiding al verdienen gezien de sterk indirecte invloed van niet-leden), als die van de EGP/GroenLinks hadden betrekking op Europese verkiezingen. Het is wellicht geen toeval dat beide partijen op Europees terrein overgingen tot of meewerkten aan open voorverkiezingen, en niet bij de kandidaatstelling voor de Tweede Kamerverkiezingen – daar zijn de risico's hoogstwaarschijnlijk toch groter. In die zin is het opmerkelijk dat Hans Spekman zich in de herfst van 2011 in zijn campagne voor het voorzitterschap van de PvdA sterk maakte voor 'brede voorverkiezingen', waarin niet-leden zouden kunnen mee-stemmen bij de aanwijzing van de lijsttrekker van zijn partij. Hij was geïnspireerd geraakt door de Parti Socialiste in Frankrijk, die in 'les primaires citoyens' haar kandidaat voor de presidentsverkiezingen had verkozen: bijna drie miljoen kiezers deden hieraan mee. De commissie-Dijkstra, die na de zware nederlaag van de PvdA bij de Europese verkiezingen van 2009 de oorzaken van de electorale klap had onderzocht, had overigens al de invoering van primaries bepleit: *'Het getuigt van lef als onze partij als eerste politieke beweging in Nederland met deze nieuwe vorm van kiezersinspraak aan de slag gaat.'* Het partijcongres van de PvdA van januari 2012 stemde in met de invoering van primaries, maar bij de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen in september van dat jaar kwam het er wegens tijdgebrek toen niet van. Bovendien was er maar één kandidaat voor het lijsttrekkerschap: Diederik Samsom, die eerder dat jaar door de partijleden was aangewezen als voorzitter van de Tweede Kamerfractie en daarmee als partijleider, als opvolger van de tussentijds vertrokken Job Cohen.

In de aanloop naar de raadsverkiezingen van maart 2014 besloot de PvdA met de voorverkiezingen te experimenteren in de gemeenten Groningen, Utrecht en Zoetermeer. Niet-leden konden hieraan deelnemen wanneer ze zich hadden geregistreerd (bij het lokale partijbureau, of tijdens partijacti-viteiten in de gemeente) en een 'progressieve verklaring' hadden ondertekend waarin zij (bijvoorbeeld in Groningen) aangaven 'een sociale stad een warm hart toe te dragen'.¹⁵

14 De voorzitter van de Europese Commissie zal na de Europese verkiezingen van mei 2014 door de Europese Raad worden benoemd, waarbij volgens het Verdrag van Lissabon rekening dient te worden gehouden met de politieke verhoudingen in het nieuw verkozen Europese Parlement. Dit wil overigens formeel zeker niet zeggen dat de Raad zich moet beperken tot een keuze uit de door de europartijen gestelde kandidaten.

15 'Lijsttrekkersverkiezingen'; www.pvdagroningen.nl/p/stad/afdeling/primary (geraadpleegd op 29 oktober 2013).

Als tegemoetkoming in de registratiekosten vroeg de PvdA van de deelnemers een kleine financiële bijdrage. Vervolgens konden de niet-leden (en vanzelfsprekend ook de leden) digitaal of schriftelijk hun stem uitbrengen, dat laatste bij enkele verschillende stembureaus. Namens het partijbestuur zag een onafhankelijk Comité van Toezicht toe op een ordentelijk verloop van de verkiezingen; zo nodig kon het bindende besluiten nemen.

Gezien het beperkte aantal gemeenten waarin met voorverkiezingen werd geëxperimenteerd, is het moeilijk om in algemene zin iets over de uitkomsten ervan te zeggen (zie tabel 2). Wel is duidelijk dat de primaries onder de PvdA-leden in een zekere behoefte lijken te hebben voorzien: een kwart tot ruim een derde bracht zijn stem uit. De animo onder de kiezers ligt vanzelfsprekend aanzienlijk lager. Van de kiesgerechtigden bij de raadverkiezingen van 2010 in deze drie gemeenten heeft slechts 0,1 à 0,2 procent eraan deelgenomen. Opvallend is dat een kwart tot bijna de helft van de kiezers die zich liet inschrijven uiteindelijk niet heeft gestemd. In Groningen en Utrecht waren de partijleden in de voorverkiezingen in de meerderheid, in Zoetermeer de niet-leden. In deze laatste gemeente lijkt de animo onder leden en niet-leden groter te zijn geweest dan in de beide andere. In Groningen kon worden vastgesteld dat de niet-leden de doorslag hadden gegeven bij de aanwijzing van de lijsttrekker.

Tabel 2. Aandeel leden en niet-leden bij PvdA-primaries, 2013

	Groningen		Utrecht		Zoetermeer	
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%
Leden						
- totaal	1262		1627		340	
- opgekomen	406	32,2	420	25,8	125	36,8
Niet-leden						
- totaal geregistreerd						
- opgekomen	464		433		252	
% van electoraat	277	59,7 0,18	258	59,6 0,11	193	76,6 0,21
Totale deelname						
- leden	683		678		318	
- niet-leden	406	59,4	420	62,0	125	39,3
	277	40,6	258	38,1	193	60,7

Bron: PvdA-partijbureau, e-mail Peter van de Kasteelen, 23 januari 2014.

6 Mogelijke gevolgen van primaries

Als volgende stap in het vernieuwingsproces om de legitimiteit en electorale attractiviteit van de politieke partij te vergroten en om nieuwe leden te trekken, zoals één van de doelstellingen van Spekman is, is de invoering van primaries begrijpelijk, zeker na het succes van de Franse zusterpartij van de PvdA om sympathiserende kiezers te engageren. Tegelijk brengen dergelijke ‘brede’ voorverkiezingen, waarin in beginsel het gehele electoraat het selectoraat vormt, enkele belangrijke mogelijke risico’s met zich mee, die deels in het verlengde liggen van de vergroting van de ledeninvloed.

In de eerste plaats geven primaries een impuls aan de verdere ‘permeabilisering’ van de partijorganisatie. Zonder enige vorm van structurele formele affiliatie krijgen buiten de partij staande sympathisanten de mogelijkheid invloed te uitoefenen op wat tegenwoordig de meest cruciale functie van partijen is: de selectie van de partijleider, die voor de partij letterlijk en figuurlijk gezichtsbepalend is en wiens verkiezing dus van vitaal belang is (Sandri & Seddone, 2012, p. 9). Het partijlidmaatschap verliest op een essentieel terrein daarmee zijn exclusiviteit, omdat de band met het uitoefenen van politieke invloed binnen de partij wordt verbroken. Kortom: het involveren van niet-leden kan ten koste gaan van de positie van de partijleden, met mogelijke gevolgen voor hun loyaliteit aan de partij (Wiesendahl, 2006, p. 158).

Ten tweede is de mogelijkheid niet uit te sluiten van een ‘coup’ van buiten de partij, dat wil zeggen een vooropgezette actie van niet-leden om de besluitvorming in een partij te manipuleren.¹⁶ Met behulp van de sociale media is het tegenwoordig betrekkelijk eenvoudig een dergelijke campagne te initiëren en coördineren. Om zich enigszins tegen een vijandige overname te beschermen heeft de PvdA-afdeling Groningen ervoor gekozen om niet-leden in de primaries niet het volle pond te geven, maar het totaal van hun stemmen en die van de leden beide voor de helft te laten meetellen.

Een dergelijke structurering en limitering van de externe invloed in het kandidaatstellingsproces is begrijpelijk, naar zal zeker niet bij sympathiserende kiezers de bereidheid vergroten om mee te doen, waarmee toch afbreuk wordt gedaan aan de belangrijkste doelstelling van de primaries: vergroting van de democratische legitimiteit.

Een variant op een ‘kaping’ is de mogelijkheid dat een reeds van tevoren kansloze kandidaat voor het lijsttrekkerschap uitsluitend meedoet om een bepaald issue op de agenda te krijgen, geholpen door de media-aandacht die een dergelijke actie ongetwijfeld zal genereren (LeDuc, 2001).¹⁷

16 Vanzelfsprekend is een coup of een kaping bij interne ledenverkiezingen evenmin geheel onmogelijk, maar in dat geval gaat het nog altijd om medepartijleden die binnen de partij organisatievrijheid genieten, en niet om buitenstaanders. Dat niet-leden ook interne verkiezingen kunnen overnemen door massaal lid te worden, bleek in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2014 in de VVD-afdeling in Heemskerk. ‘Gelegenheidsleden’ zouden de kandidaatstelling hebben beïnvloed, waarna het landelijk hoofdbestuur besloot de deelname van deze afdeling aan de raadsverkiezingen ongedaan te maken (NRC Handelsblad, 5 februari 2014).

17 Deze mogelijkheid zou zich vanzelfsprekend ook bij interne ledenverkiezingen voor kunnen doen.

In een pro-Europese partij bijvoorbeeld zou een eurosceptische kandidaat met een anti-Brussel-programma zich kunnen aanmelden om de eventuele verdeeldheid binnen de partij en haar electorale achterban zichtbaar te maken en op die wijze programmatische concessies af te dwingen – en daarmee de primary voor een geheel ander doel benutten.

Ten slotte kunnen primaries een verdere personalisering van de partij en van de politiek in het algemeen in de hand werken. De legitimatie van de partijleider ligt nu niet meer uitsluitend *binnen* maar deels ook *buiten* de partij, hetgeen zijn autonome positie ten opzichte van de traditionele partijorganen kan versterken. Daarbij kan zijn loyaliteit aan de partij onder druk komen te staan: hij heeft er naast de partijleden immers nieuwe, externe lastgevers bij gekregen, waarmee hij eveneens rekening moet houden (Venturino, Sandri & Seddone, z.j.).

Al met al zijn primaries waarin aan de deelname van sympathiserende kiezers ruim baan wordt gegeven, zeker niet zonder risico's voor de partij. Vooral het gevaar van een 'overname' spreekt tot de verbeelding. Nu kan zich iets dergelijks natuurlijk ook bij interne ledenverkiezingen voordoen, maar binnen de partij gelden in ieder geval formele regels waaraan leden zich dienen te houden. De mogelijkheden om gedragingen en acties van niet-leden afdwingbaar te reglementeren zijn daarentegen veel minder groot; afgezien van eventuele bepalingen met betrekking tot hun registratie is hun vrijheid van organisatie in beginsel onbeperkt. Wanneer er geen limiet is gesteld aan de externe invloed op de verkiezing van de lijsttrekker annex politiek leider (zoals de PvdA-afdeling Groningen juist wel heeft gedaan), laat de partij in feite haar lot bepalen door buitenstaanders.

7 Rekrutering kandidaten

De invoering van primaries kan zoals vermeld de relevantie van het partijlidmaatschap in de kandidaatstellingsprocedure binnen partijen reduceren. Voor het eerst in 2013 is in de Nederlandse politiek de aanwijzing van kandidaten niet meer het exclusieve voorrecht van de partijleden, of zij dat recht nu direct (in referenda) of indirect (doorgaans via congresafgevaardigden) uitoefenen. Het kandidaatstellingsproces daarentegen staat al veel langer in mindere of meerdere mate open voor met een partij sympathiserende niet-leden – zij het niet formeel, maar wel in de praktijk. Vooral bij gemeenteraadsverkiezingen worden zij benaderd voor een plaats op de lijst, doorgaans omdat in het ledenbestand van de afdeling of de lokale partij niet voldoende kandidaten beschikbaar zijn (Voerman & Boogers, 2011; zie ook de bijdrage van Boogers in deze bundel). Bij de aanvaarding van de kandidatuur moeten zij weliswaar alsnog partijlid worden, maar dat neemt niet weg dat deze rekruteringswijze over de partijgrenzen heen eveneens het belang van het partijlidmaatschap relateert, net als de meestemmende sympathisant. Van een a priori formele voorwaarde om in aanmerking te komen voor een kandidatuur, is het lidmaatschap meer een formaliteit achteraf geworden. In vele gevallen is niet voldaan aan de reglementaire eis dat leden een bepaalde periode lid moeten zijn van de partij om voor een kandidatuur in aanmerking te kunnen komen; doorgaans verleent het partijbestuur dan dispensatie.

Deze rekrutering van niet-leden speelt zich vooral op *lokaal* niveau af, maar niet uitsluitend. Ook bij de kandidaatstelling voor de Tweede Kamerverkiezingen valt het oog van politieke partijen zo nu en dan op niet-leden, waarvan zij kennelijk groot electoraal voordeel verwachten. In 1994 bijvoorbeeld kwam PvdA-voorzitter Felix Rottenberg met een paar niet-leden op de proppen; in 2002 stapte Ayaan Hirsi Ali over van de PvdA naar de VVD; en in datzelfde jaar haalde Agnes Kant Ali Lazrak naar de SP. Beiden verlieten overigens voortijdig hun Tweede Kamerfractie.

Toch is het rekruteren van niet-partijleden op *nationaal* niveau meer uitzondering dan de regel. De keuze is vanzelfsprekend veel ruimer: waar een afdeling zich bij het vinden van raads kandidaten moet stellen met de vaak beperkte groep van in haar gemeente woonachtige leden, kunnen de partijen voor hun Kamerkandidaten uit hun gehele landelijke ledenaanhang putten. Bij het opstellen van de kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 waren er dan ook meer dan voldoende leden die zich zelf hadden aangemeld of waren voorgedragen door partijorganen als regio's of afdelingen. In de PvdA waren er zo'n 430 sollicitanten, terwijl de gewesten nog eens 33 gegadigden aandroegen. Ook andere partijen beschikten in 2012 over voldoende kandidaten: het CDA 190, D66 en GroenLinks beide circa 165, de ChristenUnie 89.

Het betrekkelijk hoge aantal zegt vanzelfsprekend niets over de kwaliteit van de kandidaten. Zoals hierboven al is aangegeven, is het voor de partijen in het huidige mediatijdperk van het grootste belang dat zij over competente kandidaten beschikken die niet alleen het politieke handwerk beheersen, inhoudelijk kennis van zaken hebben en mediageniek zijn, maar ook integer en vertrouwenwekkend – schapen met vijf poten dus. Die zijn niet zo makkelijk te vinden. Mede daarom is in de meeste partijen de werving en selectie van kandidaten dan ook steeds meer geprofessionaliseerd. In plaats van dit over te laten aan een tijdelijke kandidaatstellingscommissie, zoals vroeger vaak het geval was, zijn er permanente commissies gekomen die op gestructureerde wijze proberen zo vroeg mogelijk een beeld te krijgen van de aanwezige talenten en potentiële kandidaten in hun partij. Curricula vitae van deze personen en andere relevante gegevens worden veelal opgeslagen in een databank. De zogeheten scoutings- of talentencommissies maken bij hun activiteiten gebruik van functieprofielen, bijvoorbeeld voor het Tweede Kamerlidmaatschap. Ook kunnen zij ten aanzien van leden die in beeld zijn gekomen advies uitbrengen over verdere ondersteuning, opleiding en training.

De werkwijzen van de partijen lijken veel op elkaar.¹⁸ Zo kent de VVD een Permanente Scoutingscommissie (PSC), die gesprekken voert met 'talent uit de partij'. Zij kunnen zichzelf aanmelden, maar ook worden voorgedragen door de 'politiek-bestuurlijke top'. De PSC gaat zelf ook actief op zoek. De PvdA beschikt over een scoutingscommissie met als taak 'het mobiliseren van al dan niet bewezen politiek talent'. Ze dient onder meer gericht te zoeken naar mogelijke potentiële Kamerkandidaten. De partij beschikt ook over een netwerk van provinciale scouts. Gebaseerd op de gedachte 'uw talent is ons kapitaal' heeft het CDA een afdeling Human Resource Management (HRM), die als taak heeft 'het optimaal benutten en ontwikkelen van de kwaliteiten en talenten van u als lid van onze

18 De hiernavolgende informatie is ontleend aan de websites van de betreffende partijen, die zijn geraadpleegd op 8 en 9 januari 2014.

partij'. De HRM-afdeling werkt samen met de Talenten Commissie, die gesprekken voert met veelbelovende partijleden. De selectie van de Kamerkandidaten geschiedde mede op basis van een assessment.

Ook D66 beschikt (sinds 2010) over een permanente Talentencommissie, die met partijleden praat die zijn voorgedragen door regionale scouts en landelijke 'partijprominenten'. Op partijcongressen houdt ze een 'talentenspreekuur', waar leden vrijblijvend in korte gesprekken van gedachten kunnen wisselen over hun ambities. Een aantal potentiële Kamerkandidaten werd in 2012 gevraagd deel te nemen aan een tweedaagse assessment-bijeenkomst, teneinde zo een beter oordeel over hen te kunnen vormen. De selectie van de 150 kandidaten die zichzelf hadden aangemeld gaf D66 in handen van een organisatieadviesbureau, dat op basis van de profielschets een schifting maakte.

De talent- of scoutingscommissies dragen kandidaten aan, maar functioneren doorgaans apart van de kandidaatstellingscommissies, die verantwoordelijk zijn voor het selecteren en rangschikken van kandidaten op de advieslijst (waarna uiteindelijk de leden of het congres zich over de definitieve volgorde uitspreken). Er is veelal wel sprake van contact tussen beide commissies, soms ook geformaliseerd. In D66 bijvoorbeeld wordt het stemadvies voor de leden zoals hierboven al vermeld, gezamenlijk opgesteld door de gekozen lijsttrekker, de partijvoorzitter en de voorzitter van de Talentencommissie.

8 Slot en aanbevelingen

De kandidaatstelling in de Nederlandse politieke partijen is sinds het begin van deze eeuw ingrijpend veranderd. Net als elders in de westerse wereld zijn de meeste ertoe overgegaan om hun leden meer zeggenschap te geven, als dat al niet eerder was gebeurd (zoals in het geval van D66 en GroenLinks). Deze empowerment van de leden sproot vooral voort uit electorale crises die de partijen doormaakten; zij diende er primair toe de partij te revitaliseren, haar aantrekkelijker te maken voor (potentiële) leden en haar maatschappelijke en politieke legitimiteit te vergroten. Het vernieuwingsproces kreeg na 2002 een zekere eigen dynamiek: net als partijen in andere landen leken de Nederlandse niet bij elkaar achter te willen blijven bij het verruimen van de participatiemogelijkheden voor hun leden en het inclusiever maken van het selectoraat (Cross & Blais, 2012, p. 130; LeDuc, 2001, p. 337). Iets vergelijkbaars kan zich in de toekomst voordoen bij de invoering van primaries. Bij de komende Tweede Kamerverkiezingen zal de PvdA hier vrijwel zeker toe overgaan – hetzij wanneer de huidige partijleider vertrekt, hetzij in het geval dat hij aanblijft en er zich minstens één uitdager meldt. Mocht deze première van de primaries op landelijk niveau veel kiezers trekken, dan zullen hoogstwaarschijnlijk ook andere partijen op een of andere wijze volgen.

Inmiddels is er vanaf 2002 door een aantal partijen de nodige ervaring opgedaan met de rechtstreekse verkiezing van de lijsttrekkers door hun leden. Om deze interne verkiezingen zo goed mogelijk te laten verlopen is het van belang dat (zie ook Koole, 2006, pp. 260-261; Wiebenga, 2006; Broer, 2012):

- er een zorgvuldige, eenduidige procedure is, met een zo gering mogelijke invloed van het partijbestuur en met heldere regels over wijze van kandidaatstelling (nominatieproces) en van verkiezing (stemproces), inclusief een klachtenprocedure;
- de kandidaten niet door het partijbestuur maar ‘van onderop’ worden geselecteerd, door alleen kandidaturen toe te staan die door een bepaald aantal partijleden worden ondersteund – ter voorkoming van niet-serieuze kandidaturen;
- er een sluitend technisch systeem is ontworpen dat garandeert dat elk lid maar éénmaal kan stemmen;
- het partijcongres een onafhankelijke en neutrale instantie heeft ingesteld die toezicht houdt op een ordentelijk verloop van het gehele proces en op handhaving en nakoming van de procedurele regels en gedragscodes (deze taak valt dus niet toe aan het partijbestuur; dat dient formeel op afstand te staan). De toezichthouder kan gevraagd (naar aanleiding van een klacht) of zo nodig ongevraagd onderzoek instellen naar gedragingen van de betrokken actoren (partijorganen, kandidaten, campagne teams en dergelijke) en bindende uitspraken doen;
- eerst de lijsttrekker wordt aangewezen, die vervolgens binnen de bandbreedte van het beginselprogramma de gelegenheid krijgt invloed uit te oefenen op het verkiezingsprogramma en op de samenstelling van de kandidatenlijst (vanaf plaats twee), vanuit de gedachte dat hij met het programma en de Kamerleden moet werken. De leden of het partijcongres stellen evenwel in laatste instantie formeel het programma en de lijst vast;
- de partij tijdens de campagne de kandidaten gelijkmatig faciliteert, door hen in dezelfde mate toegang te geven tot de partijmedia (partijsite, digitale nieuwsbrieven, ledenbladen en dergelijke), door mailings aan de partijleden mogelijk te maken, kandidatensites op te zetten, debatbijeenkomsten te organiseren enzovoort;
- een verplichte gedragscode in te stellen voor de kandidaten met daarin regels voor fair play tijdens de verkiezingscampagne;
- campagne-inkomsten en -uitgaven worden gelimiteerd, zodat kandidaten gelijke kansen hebben, met daaraan verbonden de plicht van openbaarmaking van de inkomsten (ook de indirecte, in natura) en uitgaven.

Mochten er primaries worden gehouden, dan gelden deze aanbevelingen ook, maar daar komt nog eens de noodzaak bij van een zorgvuldige registratie van sympathiserende kiezers, voordat zij aan de brede voorverkiezingen kunnen deelnemen. In essentie komt dit erop neer dat niet-leden zich dienen te legitimeren, waarna zij een unieke code krijgen waarmee ze eenmalig hun stem kunnen uitbrengen. Daarnaast zal van hen de ondertekening worden gevraagd van een ‘sympathisanten-verklaring’ en de betaling van een kleine financiële bijdrage, in een poging het kaf van het koren te scheiden.¹⁹

In de twintigste eeuw was de politieke partij grosso modo gebaseerd op het getrapte, indirecte organisatiemodel, met een belangrijke rol voor het middenkader. Deze organisatiestructuur is op haar retour: de meeste partijen hebben aan hun leden rechtstreekse zeggenschap toegekend.

19 Zie bijvoorbeeld het door de PvdA opgestelde ‘Protocol Brede Voorverkiezingen’, augustus 2013.

De vraag is nu of de kiezer, over de grens van het partijlidmaatschap heen, in de komende tijd de gelegenheid zal krijgen de keuze van de partijleider mede te bepalen. Mocht daartoe worden overgegaan, dan zal dat hoogstwaarschijnlijk zijn uitwerking niet missen op de partijorganisatie. Een grondige, internationaal-vergelijkende verkenning van de mogelijke gevolgen voor de partij is dan ook gewenst, voordat deze stap wordt gezet.

Literatuur

Broer, Thijs (2012), 'Keuzestress', in: *Vrij Nederland*, 19 mei.

Bolleyer, Nicole (2009) 'Inside the cartel party: party organisation in government and opposition', in: *Political Studies*, 57, nr. 3, p. 559-579.

Cross, William, & André Blais (2012), 'Who selects the party leader?', in: *Party Politics*, 18, nr. 2, p. 127-150.

Hazan, Reuven, & Gerrit Voerman (2006), 'Electoral systems and candidate selection', in: *Acta Politica*, 41, nr. 2, p. 146-162.

Holsteyn, Joop van, Ruud Koole & Jos Elkind (2002) 'Marginaal of midden in de maatschappij? Leden van CDA, D66, PvdA en VVD en hun activiteiten in de samenleving', in: *Beleid en Maatschappij*, 29, nr. 2, pp. 67-80.

Holsteyn, J.J.M. van, & R.B. Andeweg (2008), 'Niemand is groter dan de partij. Over de personalisering van de Nederlandse politiek', in: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2006 DNPP*, Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, p. 105-134.

Katz, Richard S., & Peter Mair (2009), 'The cartel party thesis: a restatement', in: *Perspectives on Politics*, 7, nr. 4, p. 753-766.

Kenig, Ofer (2009), *The democratization of party leaders' selection methods: Canada in comparative perspective*. Paper prepared for delivery at the Canadian Political Science Association Annual Conference 27-29 May 2009, University of Carleton, Ottawa.

Koole, Ruud (1992), *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Utrecht: Het Spectrum.

Koole, Ruud (2006), 'Lijsttrekkersverkiezingen in Nederlandse politieke partijen', in: *Beleid en Maatschappij*, 33, nr. 4, p. 253-265.

Land, Menno van der (2012), *Langs de afgrond. Tien turbulente jaren in de geschiedenis van D66*, Delft: Eburon.

Lange, Sarah L. de, & David Art (2011), 'Fortuyn versus Wilders: an agency-based approach to radical right party party building', in: *West European Politics*, 34, nr. 6, p. 1229-1249.

LeDuc, Lawrence (2001), 'Democratizing party leadership selection', in: *Party Politics*, 7, nr. 3, p. 323-341.

Lange, Sarah L. de, & David Art (2011), 'Fortuyn versus Wilders: an agency-based approach to radical right party building', in: *West European Politics*, 34, nr. 6, p. 1229-1249.

Lipschits, I. (1963), 'De politieke partij en de selectie van kandidaten', in: *Sociologische Gids*, 10, nr. 5, p. 273-281.

Lucardie, Paul, & Gerrit Voerman (2004), *Portaal tot het parlement. Kandidaatstelling binnen politieke partijen in acht Westerse landen*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Lucardie, Paul, & Gerrit Voerman (2011), 'Democratie binnen partijen', in: Rudy Andeweg & Jacques Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie*, Leiden: Leiden University Press, p. 185-201.

Sandri, Giulia, & Antonella Seddone (2012), *Primaries and political parties in Europe. A proposal for a tailored analytical framework*. Paper for the ECPR Joint Sessions of Workshops, Universiteit van Antwerpen, 10-15 april.

Scarrow, Suzan (1999), 'Parties and the expansion of direct democracy. Who benefits?', in: *Party Politics*, 5, nr. 3, p. 341-362.

Tromp, Bart (2003), 'De crisis der partijen en enkele voorstellen deze te overwinnen', in: F. Becker et al. (red.), *Politieke partijen op drift. Het vierentwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers / Wiardi Beckman Stichting, p. 119-143.

Velde, Mark van der, et al. (2013), *De plicht der politieke partijen. Kiezers, partijen en politici in een open partijendemocratie*, Den Haag: Prof. mr. B.M. Teldersstichting.

Venturino, Fulvio, Giulia Sandri & Antonella Seddone (z.j.), *Party primaries in Europe. Consequences and challenges*, zie: www.academia.edu/806738/TITLE_Party_primaries_in_Europe._Consequences_and_challenges

Vijver, E. van de (2002) 'De partijvoorzitter en de toekomst van D66', in: *Democraat*, 35, nr. 2, p. 12-13.

Voerman, G. (2005), 'Plebiscitaire partijen? Over de vernieuwing van de Nederlandse partijorganisaties', in: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2004 DNPP*, Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, p. 217-244.

Voerman, Gerrit, & Marcel Boogers (2011), *Rekrutering revisited. De kandidaatstelling voor de gemeente-raadsverkiezingen van 2010 vergeleken met 2006*, Groningen/Tilburg: DNPP/TSPB.

Voerman, Gerrit, & Wijbrand van Schuur (2011), 'De Nederlandse politieke partijen en hun leden (1945-2010)', in: Rudy Andeweg & Jacques Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie*, Leiden: Leiden University Press, p. 203-220.

Voerman, Gerrit (2012), 'Over het voortbestaan van de politieke partij – Vragen voor de commissie-Noten', in: *Socialisme & Democratie*, 69, nr. 11/12, p. 53-59.

Vossen, Koen (2013), *Rondom Wilders. Portret van de PVV*, Amsterdam: Boom.

Westerloo, Gerard van (2003), 'Mooi rood is niet lelijk', in: *Vrij Nederland*, 64, 26 juni, p. 10-11.

Wiebenga, J.G.C. (2006), *Verslag van werkzaamheden toezichthouder ledenraadplegingen 2006*, Den Haag: VVD.

Wiesendahl, Elmar (1997) 'Noch Zukunft für die Mitgliederparteien? Erstarrung und Revitalisierung innerparteilicher Partizipation', in: A. Klein & R. Schmalz-Bruns (red.), *Politische Beteiligung und Bürgerengagement in Deutschland*, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, p. 349-381.

Wiesendahl, Elmar (2006) *Mitgliederparteien am Ende? Eine Kritik der Niedergangsdiskussion*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.